

НЕДІЙСНІСТЬ ТА НІКЧЕМНІСТЬ ДОГОВОРІВ. СУДОВА ПРАКТИКА ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА

INVALIDITY AND NULLITY OF CONTRACTS. JUDICIAL PRACTICE OF ECONOMIC JUSTICE

Смородінова М.В., студентка IV курсу

Навчально-науковий інститут права Державного податкового університету

Дяченко С.В., адвокат, к.ю.н., доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу

Державний податковий університет

У статті досліджується питання недійсності та нікчемності договорів на підставі практики господарського судочинства. Розглянуто питання договору та господарського договору. Проаналізовано чинне законодавство в контексті регулювання господарських зобов'язань.

Захист особи у господарському суді є важливою складовою ведення всього судочинства. Одними з найпоширеніших судових справ є визнання правочинів недійсними та нікчемними за ряду обставин. Зокрема, проаналізовано, що підставами недійсності договору можуть виступати: – суперечність змісту ЦК та іншим актам законодавства, моральним засадам суспільства; – відсутність у особи, яка вчиняє правочин, належного рівня цивільної дієздатності; – обмеження волевиявлення учасника правочину або невідповідність такого волевиявлення внутрішній волі; – спрямованість правочину не на реальне настання позитивних правових наслідків; – суперечність змісту правочину, який укладають батьки чи усиновлювачі, реальним інтересам їх дітей.

Досліджено, що визнаватися недійсними повинні наступні договори: 1) господарський договір, що суперечить інтересам держави і суспільства, спрямованість цього правочину на порушення правового господарського порядку та наявність умислу (наміру) його сторін, які усвідомлювали або повинні були усвідомлювати протиправність укладеного договору; 2) правочин, який порушує публічний порядок і вчинений він з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства; 3) нереальні господарські операції (невиконання, неповне виконання договору), які передбачають використання державних коштів.

Виявлено, якщо наявні ознаки нікчемності договору, які роблять його недійсним, то точніше позови подаються у таких випадках:

– необхідно правомірно застосувати наслідки нікчемності правочину (наприклад, приведення сторін у первісний стан, стягнення одержаного у бюджет держави);

– наявний спір про нікчемність правочину (наприклад, одна зі сторін вважає правочин нікчемним, а інша стверджує навпаки).

Зазначено, що визнання договору недійсним чи нікчемним є досить поширеною процедурою. Підмічено, що визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону.

Ключові слова: договір, нікчемність договору, недійсність правочину, судовий розгляд.

The article examines the issue of invalidity and nullity of contracts based on the practice of commercial litigation. The issue of the contract and business contract was considered. The current legislation in the context of the regulation of economic obligations is analyzed.

The protection of a person in a commercial court is an important component of conducting all judicial proceedings. One of the most common court cases is the recognition of deeds as invalid and void under a number of circumstances. In particular, it was analyzed that the grounds for invalidity of the contract can be: – contradiction of the content of the Central Committee and other acts of legislation, moral principles of society; – the person committing the deed lacks the appropriate level of civil capacity; – limitation of the expression of will of the participant in the transaction or the inconsistency of such expression of will with the inner will; – the focus of the transaction is not on the actual occurrence of positive legal consequences; – contradiction of the content of the deed concluded by parents or adoptive parents, with the real interests of their children.

It has been investigated that the following contracts should be declared invalid: 1) an economic contract that is contrary to the interests of the state and society, the purpose of this transaction is to violate the legal economic order, and the presence of intent (intention) of its parties, who were aware or should have been aware of the illegality of the concluded agreement; 2) a deed that violates public order and is committed with a purpose that is contrary to the interests of the state and society; 3) unrealistic economic transactions (non-fulfillment, incomplete fulfillment of the contract), which involve the use of state funds.

It was found that if there are signs of nullity of the contract, which make it invalid, then more precisely, lawsuits are filed in the following cases:

– it is necessary to legally apply the consequences of the nullity of the deed (for example, bringing the parties to their original state, charging the received amount to the state budget);

– there is a dispute about the nullity of the deed (for example, one of the parties considers the deed null and void, and the other claims the opposite).

It is noted that declaring the contract invalid or void is a fairly common procedure. It was noted that the recognition of a void deed as invalid is not a proper way of protecting rights, as it will not lead to the real restoration of the plaintiff's violated rights, because a void deed is invalid by virtue of the law.

Key words: contract, invalidity of the contract, invalidity of the deed, court proceedings.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних завдань держави є захист охоронюваних прав та свобод особи у всіх сферах суспільного життя. Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними законом. При здійсненні судового розгляду кожній особі гарантовано право на справедливий розгляд справи та повагу до прав і свобод.

До господарського суду може звернутися будь-яка особа, яка вважає, що її право чи охоронюваний законом інтерес порушується. Господарський процесуальний кодекс регламентує юрисдикцію та повноваження такого роду

судів, встановлює порядок здійснення ними судочинства. Важливу роль при здійсненні судочинства у господарських судах відіграє судова практика стосовно різного роду справ, у тому числі про визнання договорів недійсними та нікчемними. Оскільки судові рішення з подібних питань часто використовуються у подібних справах, то така проблема потребує детального ознайомлення і вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання недійсності та нікчемності договорів та судову практику у господарського судочинстві відносно цього найширше вивчав В. О. Кучер, значний внесок зробили господарські суди різних регіонів.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є теоретичне дослідження та аналіз судової практики господарського судочинства у частині недійсності та нікчемності договорів, а саме:

- дослідити, які договори повинні визнаватися недійсними;
- виявити наявні ознаки нікчемності правочину;
- встановити випадки звернення до суду у разі наявності нікчемності договору з метою доведення його недійсності;
- дослідити судову практику визнання договору недійсним чи нікчемним.

Виклад основного матеріалу. Всі види договорів про здійснення господарської діяльності базуються на договірних основах. Укладений між суб'єктами господарювання договір є юридичною основою співпраці та майже унеможливує настання негативних наслідків для процесу господарювання.

Господарський договір за своєю природою є основоположним критерієм при побудові відносин між суб'єктами і особливо важливим балансом організації господарських зв'язків та ведення господарської діяльності. Підписання сторонами договору виступає формою вираження господарського зобов'язання, адже йому характерні специфічний суб'єктивний склад, специфіка діяльності, предмет і мета, на яку спрямоване укладання цього договору.

Поняття господарського договору закріплено у ч. 1 ст. 626 ЦК, де йдеться, що договором є домовленість двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків [9]. Згідно з ст. 179, 180 Господарського кодексу договором слід вважати такий юридичний факт, на підставі якого виникають господарсько-договірні зобов'язання [1].

З точки зору господарського процесу Господарський процесуальний кодекс не містить нормативного закріплення цього поняття. Загалом, проаналізувавши положення ГПК України, можна сказати, що він не має підходу до розуміння категорії «договір» та його особливостей.

Господарським кодексом передбачено, що господарський договір вважається укладеним, якщо між сторонами, у передбачених законом порядку та формі, досягнуто згоди щодо усіх його істотних умов. Істотними умовами є такі обставини, які визнані законом або є необхідними для договорів даного виду, а також умови про предмет договору. При укладанні такого договору сторони в обов'язковому порядку повинні узгодити предмет, ціну та строк дії цієї угоди.

Для набрання договором законної сили він має відповідати вимогам всіх частин ст. 203 Цивільного кодексу, де містяться загальні вимоги, додержання яких є необхідним для чинності правочину [9]. У порівнянні з Цивільним кодексом, Господарський кодекс взагалі передбачає одне поняття – «недійсність господарського зобов'язання». Це свідчить про те, що не існує розмежування між поняттями «чинність» та «дійсність» договорів.

Підстави недійсності господарського зобов'язання містяться у ст. 207 Господарського кодексу. Недійсний договір – це договір, який не відповідає вимогам законодавства та не створює належних правових наслідків [3, ст. 23]. Підставами недійсності правочину є:

- суперечність змісту ЦК та іншим актам законодавства, моральним засадам суспільства;
- відсутність у особи, яка вчиняє правочин, належного рівня цивільної дієздатності;
- обмеження волевиявлення учасника правочину або невідповідність такого волевиявлення внутрішній волі;
- спрямованість правочину не на реальне настання позитивних правових наслідків;
- суперечність змісту правочину, який укладають батьки чи усиновлювачі, реальним інтересам їх дітей [9].

Ознаками недійсного господарського договору, що суперечить інтересам держави і суспільства, є спрямованість цього правочину на порушення правового господарського порядку та наявність умислу (наміру) його сторін, які усвідомлювали або повинні були усвідомлювати протиправність укладеного договору. Метою такого правочину є його кінцевий результат, якого бажають досягти сторони. Мета завідомо суперечить інтересам держави та суспільства. На цьому наголосив Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду у справі № 910/4089/20 [4].

Також варто звернути увагу на те, що під час розгляду спорів про визнання недійсними правочинів варто пам'ятати, що зміст окремих видів договорів визначається спеціальними законами [2, ст. 24].

Загалом існують різні підвиди господарських договорів, які порушують певні сфери суспільного життя. Наприклад, може бути укладено правочин, який порушує публічний порядок і вчинений він з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства. Ми можемо виділити під час дослідження окремі вимоги стосовно визнання його недійсним. Порушення в результаті укладення спірного правочину інтересів держави може бути підставою для визнання такого правочину недійсним. Це є цілком логічним наслідком, оскільки порушення інтересів держави за будь-яких умов є караним діянням і за нього настає відповідальність, визначена законом.

Також під дію цих положень підпадають нереальні господарські операції (невиконання, неповне виконання договору), які передбачають використання державних коштів. Згідно з визначеними положеннями актів законодавства державні кошти мають використовуватися ефективно та раціонально і кожне порушення передбачає визначену нормативним актом відповідальність, прикладом порушення є наступна судова справа. Товариство з обмеженою відповідальністю звернулося з позовом до фізичної особи стосовно стягнення з неї заборгованості за спожиту електричну енергію, сплату пені, відсотка річних та інфляційних втрат. Суд задовольнив позов ТОВ та зобов'язав боржника сплатити заборговану суму (справа № 904/4805/22) [6].

Поняття «нереальних господарських операцій» було сформовано нами під час проведення цього дослідження і означає воно коли лише формують первинні документи, а реальної господарської операції не відбувається.

Нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена законом і для якого визнання його недійсності судом не потрібне. Наприклад, ст. 1107 ЦК України передбачено, що у випадку недотримання письмової форми договору про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності такий договір вважається нікчемним [9].

Такі договори не вимагають їх визнання недійсними в судовому порядку. Як йдеться у п. 5 Постанови №9 Верховного Суду, якщо в судовому засіданні сторона вказує на те, що правочин є нікчемним, тоді суд не має права посылатися на відсутність судового рішення за даним фактом, а повинен дати належну правову оцінку таким доводам.

Але навіть у таких випадках з нікчемними договорами дуже часто необхідно проведення судового розгляду. Особливо, позови подаються у таких випадках:

- необхідно правомірно застосувати наслідки нікчемності правочину (наприклад, приведення сторін у первісний стан, стягнення одержаного у бюджет держави);
- наявний спір про нікчемність правочину (наприклад, одна зі сторін вважає правочин нікчемним, а інша стверджує навпаки).

Наведемо приклад із судової практики. Між комунальним товариством та товариством з обмеженою відповідальністю було укладено договір за купівлі товару згідно з вимогами законодавства про публічні закупівлі. Кожна сторона виконала свої обов'язки: ТОВ доставило товар,

комунальне підприємство його оплатило. Однак при проведенні перевірки на комунальному підприємстві Державною аудиторською службою було виявлено недоліки, які визнаються порушенням договору і відповідно є підставою для визнання такого договору нікчемним. Оскільки договір визнається нікчемним, комунальне підприємство звернулося з позовом до ТОВ про визнання наслідків нікчемності цього договору та повернення сплаченої суми за цим правочином. В той же час до цього комунального підприємства звернулося ТОВ із зустрічним позовом, у якому йшлося про компенсацію вартості отриманого товару на підставі положень ЦК України. Господарський суд міста Києва розглянув і задовольнив обидва позови (справа № 910/14479/19) [7].

Господарський суд, приймаючи рішення, має право визнати недійсним повністю чи у певній частині пов'язаний з предметом спору договір, який суперечить законодавству. Як приклад наведемо таку судову справу. Прокурор в інтересах держави в особі сільської ради подав позов до комунального підприємства про визнання додаткових угод до договору про постачання електричної енергії недійсними та стягнення коштів до бюджету. В обґрунтування своїх вимог прокурор зазначає, що додаткові угоди укладені з порушенням вимог, а саме не враховано факт коливання ціни на електроенергію в певний період. Слід зазначити, що визнання недійсною будь-якої додаткової угоди тягне за собою визнання недійсними всіх послідуєчих додаткових угод, оскільки кожна наступна додаткова угода має фіксовану ціну за одиницю товару, а тому є похідною від попередніх додаткових угод та автоматично незаконною. Суд, керуючись законодавством, позов прокурора до комунального підприємства задовольнив та визнав недійсними додаткові угоди до договору (справа № 903/1043/22) [8].

Отже, провівши короткий аналіз, можна зробити висновок, що визнання договору недійсним чи нікчемним є досить поширеною процедурою. Однак визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону.

Висновки. Отже, у цій статті досліджено, що визнаватися недійсними повинні наступні договори: 1) господарський договір, що суперечить інтересам держави і суспільства, спрямованість цього правочину на порушення правового господарського порядку та наявність умислу (наміру) його сторін, які усвідомлювали або повинні були усвідомлювати протиправність укладеного договору; 2) правочин, який порушує публічний порядок і вчинений він з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства; 3) нереальні господарські операції (невиконання, неповне виконання договору), які передбачають використання державних коштів.

Виявлено, якщо наявні ознаки нікчемності договору, які роблять його недійсним, то точніше позови подаються у таких випадках:

- необхідно правомірно застосувати наслідки нікчемності правочину (наприклад, приведення сторін у первісний стан, стягнення одержаного у бюджет держави);
- наявний спір про нікчемність правочину (наприклад, одна зі сторін вважає правочин нікчемним, а інша стверджує навпаки).

Зазначено, що визнання договору недійсним чи нікчемним є досить поширеною процедурою. Підмічено, що визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту прав, оскільки не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже нікчемний правочин є недійсним у силу закону.

ЛІТЕРАТУРА

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення 05.04.2023 р).
2. Дяченко С. В., Гонцовська Л. В., Розмежування юрисдикцій судів при вирішенні спорів, що виникають із договору емфітевзису: судова практика. Прикарпатський юридичний вісник. С. 21–27, Одеса, 2021.
3. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посібник / В. О. Кучер. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 344 с.
4. Постанова колегії Верховного Суду у справі №910/4089/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544543> (дата звернення 05.04.2023 р).
5. Рішення господарського суду Волинської області від 30.03.2023 р., ЄДПСП, справа № 903/1043/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109930602> (дата звернення 06.04.2023 р).
6. Рішення господарського суду Дніпропетровської області від 03.04.2023 р., ЄДПСП, справа № 904/4805/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109959475> (дата звернення 06.04.2023 р).
7. Рішення господарського суду м. Києва від 21.07.2020 р., ЄДПСП, справа № 910/14479/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90669553> (дата звернення 06.04.2023 р).
8. Рішення господарського суду м. Києва від 21.07.2020 р., ЄДПСП, справа № 910/4089/20 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100544543> (дата звернення 06.04.2023 р).
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 04.04.2023 р).